
METODA VRLUDANJA

VLADIMIR BITI

Razgovor vodio Tomislav Brlek

Kako, kada i gdje počinje teorijski interes, odnosno, kako se netko nalazi na početku bavljenja teorijom? Ili se uvijek već prije nalazimo u teorijskom polju?

Za mene bi se možda moglo reći da sam se ja uvijek već nalazio u teoriji jer sam taj interes vrlo rano razvio, već tijekom studija. Sada mi se barem tako čini, da sam tada donio odluku za teoriju i od početka sam se, uvodeći se u različite ogranke teorije, tu nekako najbolje osjećao. Tako da se ne sjećam neke točke prelaska iz književnosti u teoriju, moglo bi se čak možda reći da je moj interes za književnost uvijek vodio preko teorije, nisam znao za drugi način razmišljanja o književnosti. Tako mi barem izgleda danas kad razmišljam o svojim studentskim danima. Naravno, u gimnaziji još nije bilo toga interesa.

U svojoj novoj knjizi, "Strano tijelo pri/povijesti: etičko-politička granica identiteta" (2000), u vezi s epistemološkim obrascima koje subjekt nasljeđuje i preuzima, upisujući se nekim iskazom u dani kontekst kaže: "To vrijedi još i više kada iznosimo teorijske iskaze, tj. govorimo za književnost, jer sve vrste takva govora uvijek već pripadaju istančanoj institucionalnoj mreži književnog sustava s njegovim zonama, položajima, praksama, stilovima, žanrovima i dispozicijama, transakcijama i pregovorima." Mislim da svaki govor o književnosti, htio to ili ne, pristaje na određeni žanr, na određeni institucionalni položaj, preuzima određenu poziciju subjekta povezanog s tim žanrom i tim položajem, odlučuje se za određenog sugovornika i sve to čak i bez neke osobite namjere. U tom smislu, kako god mi pokušali govoriti o književnosti, uklapamo se u neku manje ili više osviještenu tradiciju. U različitim akademskim sredinama i u različitim intelektualnim milieuima ta tradicija, naravno, nije jednako izdiferencirana. Ovisno o tome gdje govorimo o književnosti, ili za književnost, mi artikuliramo svoju poziciju ovisno o tome do koje je ona mjere već bila socijalno razrađena prije nego što smo mi počeli govoriti, i to u svijesti onih koji se takvim govorom služe ili u njemu na ovaj ili onaj način sudjeluju. Naravno da razvijeniije akademske sredi-

ne imaju veći broj mogućnosti govora o književnosti, veći broj položajâ s kojih se taj govor može plasirati ili artikulirati, ali ta mreža ipak nije nikome potpuno čvrsto zadana, ona je do stano- vite mjere pomična, dinamična, otvorena prei- nakama, i kroz vrijeme se transformira. Mislim da jedna od mogućnosti koje imamo – iako ni- kada svi u istoj mjeri – jest da sudjelujemo u toj transformaciji i da otvaramo institucionalno polje u kojem se nalazimo, u kojem živimo, pre- ma novim mogućnostima, prema novim položa- jima, prema onima koji još nisu artikulirani u našoj kulturi. Držim da je naša odgovornost gle- de takvoga posla možda i veća nego glede para- metara u kojima se u nas obično zamišlja odgo- vornost jednog intelektualca.

MEHANIZAM DOMAĆE TEORIJE

Može li se reći da je vaša knjiga "Pripitomljavanje drugog: mehanizam domaće teorije" (1989) jedan takav pokušaj re- definiranja institucionalnog polja u kontekstu hrvatske zna- nosti o književnosti, gdje vi pokušavate iz vlastite pozicije pro- misliti neke zatečene pozicije i teorijske sklopove koji su u tom polju tada bili na djelu?

Ta knjiga ima, moglo bi se reći, posebno mje- sto u mom intelektualnom "razvitku". Budući da sam, što se generacijske pripadnosti tiče, bio u neku ruku izdvojen po svojim interesima, i da sam zauzimao poziciju nasljednika jedne, nazovimo to tako, velike književnoznanstvene generacije, koji je želio unijeti u književno- znanstveni diskurs neke nove vrijednosti i aspekte, ali je bio u tom pogledu dosta izoliran i usamljen, ja sam morao ili sam makar osjećao potrebu da pronađem, da definiram, svoje mjesto u odnosu na svoje prethodnike i u od- nosu na književnoznanstvenu situaciju koja me

okružuje. Ta knjiga nije nastala promišljeno, već u slijedu mog nastojanja da definiram to mjesto – sâm za sebe, više negoli za druge. Sli- jedom takvih nastojanja rodio se i pokušaj da se proširi prostor govora o književnosti, da ga ja sâm za sebe proširim, a samim time, nadao sam se, možda i za druge. Da se, dakle, otvore neki novi žanrovi govora o književnosti i općenito o kulturi, da se otvore nove institucijske pozicije s kojih bi se to moglo činiti, da se razviju neki mediji komunikacije sa svjetskom misli o knji- ževnosti, bilo književnoteorijskom, bilo knji- ževnopovijesnom ili književnokritičkom, da se uvedu neki novi autori u raspravu o književno- sti na ovim prostorima. Ali meni se ne čini da sam to radio s osjećajem važnog poslanstva, ne- go naprosto tražeći i gradeći svoju vlastitu po- ziciju. Dakle, koncentriran na probleme, u potrazi za odgovorima, ja sam širio vlastiti pro- stor, ali ne s primarnom namjerom da učinim dobro "vlastitoj kulturi" – nikad nisam sebe doživljavao kao kulturnog misionara – nego sam tražio svoj prostor i samim tim, možda, malo proširio mogućnosti književnoznanstve- noga govora.

DIJALOG S DRUGAČIJIM

Jedna od takvih mogućnosti, prisutna u toj vašoj knjizi, a ina- će neuobičajena u našoj sredini, uspostavljanje je dijaloga sa drugačijim, pa čak i suprotstavljenim teorijskim pozicijama, ali ne u smislu institucionalnoga sukoba, nego kao teorijsko- kritičko promišljanje druge pozicije. Mislite li da se situacija u tom pogledu promijenila, ima li danas više dijaloga te vrste među pripadnicima akademske zajednice nego u trenutku kad ste ga vi pokušavali uspostaviti?

Pa, bojim se da nisam baš postigao neke veli- čanstvene rezultate; nemam osjećaj da sam od-

200

igrao važnu ulogu u tom pogledu i ne bih rekao da sam otvorio prostor za neki živi dijalog među različitim pozicijama. Ni u tom, ni u drugim smislovima nemam osjećaj trijumfa. Možda se stvorila generacija mlađih ljudi koja između sebe održava manje ili više živ dijaloški odnos, ali u širem smislu književnoznanstvene, pa čak i akademske institucije, ne bih rekao da se otvorila mogućnost za neki osobito plodan dijalog, niti interdisciplinarni niti intradisciplinarni, a osobito ne između različitih generacija, koje su i dalje ostale zatvorene, tako se barem meni čini, unutar svojih pozicija, koncepcija, svjetonazora ili, ako hoćete, paradigmi, iako mi se ta riječ čini prevelikom. Nisam tu nažalost uspio dovoljno učiniti, ali to ne isključuje mogućnost da se pojave drugi ljudi koji će u tome imati više uspjeha.

201

Imate izvanredno obaviješten uvid u najmanje tri velike književnoteorijske scene, njemačku, francusku i anglo-američku, koje su, dakako, u najrazličitijim vrstama složenih međuodnosa, ali su u velikoj mjeri ipak različite. Mislite li da vam pozicija nepripadanja nijednoj od njih i institucionalna marginalnost, u svjetskim okvirima, daje bolji pregled nekih problema, kakav pripadnici tih intelektualnih zajednica ne mogu steći?

Ja si utvaram da je to tako, ali nitko to ne može za sebe reći. Utvaram si da prelaženjem iz jednog polja u drugo mogu otkriti neke slijepe pjege njihovih teorijskih horizonata, no to ni pošto ne isključuje slijepu pjegu mogeg vlastitog horizonta, koja ostaje izložena drugim pogledima. Htio bih unaprijed razjasniti da nisam slijedio neku promišljenu strategiju u svom književnoznanstvenom, teorijskom, idejnom "razvitku", niti sam točno znao kuda idem, kao što to ne znam ni danas; naprotiv, uvijek sam

slijedio neke probleme koji su me vodili lijevo-desno, iz jedne discipline u drugu, jer su me ti problemi mučili, moglo bi se reći opsjedali, pa sam u nastojanju da ih riješim, koliko se to uopće može, vrludao i tražio rješenja tamo gdje mi se činilo da ću ih pronaći. U tom vrludanju otvorao sam sebi različite disciplinarne prostore, a samim tim i, kako vi kažete, različite teorijske tradicije vezane uz različita kulturna i nacionalna podneblja. Nije to bilo s namjerom da bih takve tradicije potkopavao ili problematizirao, nego s namjerom da se uvedem u određene probleme.

Kad se to već oblikovalo tako kako se oblikovalo, da sam izgradio neku, nazovimo to tako, "metodu vrludanja", osjetio sam da mi je to samo po sebi stvorilo svojevrsnu, kao što vi vrlo točno i pertinentno kažete, marginalnu vizuru, koja kao da se sama ocrtala tijekom tog mog vrludanja. Onda sam zaključio da bih možda mogao iz te taktičke vizure izvući neke kapitale – naravno simboličke, idejne – te sam je pokušavao iskušavati kao neku osebujnu, iskušenu perspektivu u odnosu na druge, ali opet ne osobito promišljeno ni strateški nego kao mogućnost intervencije u raspravu koja se oko nekih gorućih pitanja vodi u međunarodnim razmjerima.

PREDNOSTI MARGINE

Biste li se složili da je margina kategorija percepcije a ne pitanje determiniranosti, odnosno da se netko tko, poput vas, želi promišljati te probleme ne mora nužno pokoravati zakonima svoje sredine, već da može artikulirati neku svoju poziciju koja će prividne nedostatke obrnuti u prednosti?

To je vrlo zanimljivo, ali složeno pitanje. Jedno je što čovjek želi, a drugo je što mu se dogo-

di. Čovjek može željeti njegovati marginalnu poziciju kao teorijsku poziciju, kao osmišljenu točku percepcije, ali može mu se dogoditi da ga kulturna i znanstvena margina na kojoj živi determinira na načine koje ne očekuje i ne može osvijestiti. Ja nipošto nisam siguran da se to u mom slučaju nije dogodilo! Čini mi se da se na kraju uvijek dogodi neželjeni kompromis između intendirane margine i dosuđene margine. Nikad marginalnost ne može biti samo smjerana, niti ona može biti u potpunosti teorijski artikulirana, ona je uvijek rezultat situiranosti teoretičara u institucijsku, kulturalnu, ideološku, ekonomsku, kakvu god hoćete, mrežu. Pitanje je, na kraju krajeva, što je u današnjem svijetu uopće margina i kako se ona može definirati, jer se idejni svijet pretvorio u polifokalnu konstelaciju s mnogo različitih žarišta; ne postoje više jasno razgraničeni središte i rub, oni se višestruko uzajamno determiniraju pa je pitanje tko odakle govori. Iako nikako ne smijemo pristati na to da u teoriji pravo na govor pridržavaju one sredine koje zbog svoje financijske, ekonomske, kulturne snage mogu njegovati takozvanu fundamentalnu znanost, a da se to pravo uskraćuje onim sredinama koje takvu snagu nemaju, pa se, u neku ruku, nemaju ni pravo (da o mogućnostima i ne govorimo) baviti fundamentalnom znanosti. Postoji, dakle, hijerarhijska distribucija prava na govor između fundamentalne znanosti i primijenjenih znanosti i u tom smislu moja pozicija jest pomalo paradoksalna jer ja govorim s jedne pozicije kojoj je, u međunarodnim razmjerima, uskraćeno pravo na govor. U to se svakodnevno osvjedočujem kad sudjelujem na skupovima i držim predavanja u inozemstvu, ali se

druge strane držim da čovjek to pravo na teorijski govor mora izboriti, ma koliko da mu se ono postojećim rasporedom snaga nastoji uskratiti. Izboriti – dakle, ne pristati na zadane parametre. Naravno, kao što sam rekao, rezultat je uvijek negdje na presjecištu nastojanja i neumoljivih okolnosti.

Vaš "Pojmovnik suvremene književne teorije" (1997) trebao bi uskoro biti objavljen u njemačkom prijevodu. Kako u svjetlu ove problematike vidite tu činjenicu?

To je sada sasvim pri kraju i knjiga bi se, ako ne bude kakvih nepredviđenih smetnji koje nikad ne treba isključiti, trebala pojaviti za nekoliko mjeseci. Posao je bio velik! Vidjet ćemo, ne mogu sasvim sagledati recepciju te knjige u njemačkim okvirima jer to nisam mogao ni u hrvatskim. Bio sam iznenađen jer nisam očekivao da će ta knjiga naići na tako široku recepciju, a još mi je teže procijeniti što će se dogoditi u Njemačkoj. U Rowohltu je planirano da prva naklada bude šest tisuća primjeraka, za naše prilike vrlo velika, ali njemačko je tržište naravno mnogo veće, znatno je više ljudi u akademskom pogonu koji bi mogli biti zainteresirani za takvu vrstu literature pa s velikom znatiželjom očekujem prve odjeke na pojavu te knjige.

Žašto na tome tržištu nema takve knjige, odnosno zašto postoji interes da se objavi vaša knjiga?

Mislim da tome ima nekoliko razloga. Doista na njemačkom jezičnom području nema knjige takvoga profila, postoje neke knjige koje su srodne tome – recimo kod Metzlera je prije jedno godinu dana izašla knjiga portreta istaknutih književnih teoretičara, u najširem smislu te riječi, i prikaza njihovih teorija, ali ne-

ma knjige koja bi se bavila pojmovima na ovaj način. Ako i ima, to su više neki uvodi, koji se sastoje od članaka istaknutih njemačkih književnih znanstvenika, koji, dakle, ni po strukturi ni po ambicijama ne mogu konkurirati mojoj knjizi. Mislim da je to rezultat toga što u njemačkoj akademskoj sredini, kao i u drugim razvijenim akademskim zajednicama, postoji navika da takve knjige pišu timovi ljudi, jer se ne očekuje da jedan čovjek može takvu količinu znanja svladati i relevantno prezentirati. Ta je pretpostavka, držim, sasvim umjesna. Ovdje se dogodio taj paradoks da sam ja u našoj sredini bio usamljen pa sam, ako sam htio stvoriti takvu "enciklopedijsku" knjigu, morao izabrati neuobičajenu, tzv. autorsku varijantu. Naime, ja sam dakako mogao i druge kolege zamoliti za suradnju, ali sam se pribojavao da bi zbog različitosti stila mišljenja, tipa informiranosti, metodološkog pristupa itd., takva knjiga bila suviše raznorodna, hibridna, te bi se na taj način postiglo manje nego ovako. Odlučio sam se dakle da je napišem sam kako bih održao koliku-toliku homogenost i zadržao, koliko je to moguće, u svim natuknicama istu razinu elaboracije. Naravno da sam time pristao na rizike druge vrste, a to je da se krećem u područjima u kojima nisam kod kuće i tu pravim one propuste kakvi se očekuju od ljudi koji se u to upuštaju. Tu dolazi do paradoksalnog fenomena da jedan čovjek iz, nazovimo to tako, književnoznanstveno marginalne sredine plasira knjigu u jednu visoko razvijenu akademsku sredinu, koja baš zbog svoje visoke razvijenosti ne stvara kod ljudi "protuprirodne" ambicije da sami proizvode takvu vrstu knjiga. Taj je paradoksalni stjecaj okolnosti,

pored ostalog, doveo do objavljivanja te moje knjige u Njemačkoj, a kako će ona u takvim okolnostima proći, valja nam pričekati.

GENEALOGIJA POJMOVA

U "Pojmovniku" su natuknice o pojedinim pojmovima, barem one veće, organizirane kao svojevrsna genealogija dano-ga pojma, kao neka vrsta povijesti problema, iako su sami pojmovi, dakako, organizirani abecednim redom. Čini mi se da je i u vašoj zadnjoj knjizi, "Strano tijelo pri/povijesti", primijenjena slična metoda.

Za *Pojmovnik* to svakako stoji, to je neka vrsta genealogije pojedinih pojmova s tim što se onda u pojedinim, nazovimo ih tako, etapama te genealogije uključuju različite teorijske škole i smjerovi s onime što imaju reći o tome. Onda se među tim različitim pozicijama zapodijeva neka vrsta dijaloga, jednom se osvjetljava druga, prezentira se kritička argumentacija jedne teorijske škole na račun druge i na taj se način najčešće organizira natuknica. Ima ih koje su organizirane i po drugom načelu, već ovisno o tome o kojem je problemu riječ. To je, može se reći, tehnika koju sam usvojio, izradio specijalno za *Pojmovnik*. Ona, istinabog, ima nešto zajedničko i s načinom argumentacije u drugim mojim knjigama, ali u njima, pa i u *Stranom tijelu pri/povijesti*, ne slijedim toliko kronologiju problema, tj. ono što se klasičnim jezikom znalo nazivati povijest problema, nego više nastojim, što bi rekao Adorno, *prizmatično* osvjeteliti neki problem iz različitih uglova i na taj ga način nekako rastvoriti u određenu konstelaciju točaka koje se međusobno osvjetljavaju, problematiziraju, afirmiraju, osporavaju i tako dalje. U *Stranom tijelu pri/povijesti* te točke ne stoje nužno u kronološkom redosljedju, kao što sam

se trudio da stoji u *Pojmovniku*; ta je knjiga organizirana upravo po tom načelu međusobnog osvjetljavanja različitih teorijskih pozicija, ali ne dakle u smislu povijesti problema.

Očito, dakle, ne mislite da je u razvoju neke problematike na djelu neka vrst teleologije ili eshatologije, da se stvari kreću prema nekom svom cilju, ili da se teorijski problem razvija u biološkom smislu. Misлите li da je moguće da neka metodologija, kronološki ranija, već predviđa slijepe pjege nekih kasnijih pristupa, koji sa svoje pozicije prokazuju njezine slijepe pjege.

Nesumnjivo da je to moguće i da je to često slučaj. Ne mislim da novije pozicije skidaju s dnevnoga reda starije; u znanosti, u mišljenju općenito ne postoji takav razvoj stvari da su oni koji su se rodili kasnije nužno pametniji od onih koji su imali nesreću da se rode ranije. Naprosto sam u *Pojmovniku* morao, ili mi se barem tako činilo, napraviti neki kompromis sa žanrom te knjige, a on ipak iziskuje da se natuknica ustroji po koliko-toliko prepoznatljivom modelu. Ja sam se odlučio za taj stari model povijesti problema, iako sam dakako skeptičan prema tom žanru u onoj mjeri u kojoj on podrazumijeva ovo što ste rekli – da se problem razvija prema naprijed, da su novije pozicije nužno bolje, osmišljenije ili reflektiranije nego starije. U elaboraciji pojedinih natuknica sam se, koliko sam mogao, trudio da relativiram tu teleološku zamisao, ali je moguće da mi to ponekad nije uspjelo i da je ipak ispalo tako. Iako se novije pozicije grade na kritici starijih i u određenom aspektu pokušavaju ići dalje i biti obuhvatnije, pronicavije, pertinentnije od onih koje su im prethodile, to se nadilaženje uvijek izvodi samo u pojedinom aspektu. Postoje drugi aspekti koji pritom ostaju u sjeni i

koji se reaktualiziraju u nekoj sljedećoj diskusiji. Upravo je odnos između teorija, taj dijalog među njima, nešto što mi je uvijek bilo, i do danas ostalo, silno zanimljivo i budilo kod mene veliku znatiželju – zapravo poticalo me da pokušam artikulirati taj odnos na način koji će me zadovoljiti. Taj je odnos polivalentan i vrlo sklizak i često izmiče valjanom objašnjenju. Sve se moje knjige, na ovaj ili onaj način, fokusiraju na taj problem.

POVIJEST I PRIPOVIJEDANJE

Čini mi se da je ta povijesna ili genealoška dimenzija u jednoj vašoj knjizi ipak nešto manje izražena, a to je "Interes pripovjednog teksta: prema prototeoriji pripovijedanja" (1987). U njoj – na podlozi prethodno obavljenih genealoških istraživanja, dakako – iznosite vlastiti model teorije pripovijedanja. Slažete li se s tom konstatacijom i zašto je, po vama, to me tako?

Mislim da sigurno ima nešto istine u tome. Tamo se zaista pokušava iznijeti jedan model, ili možda "model" pripovjednog teksta, pa čak bi se možda moglo reći i razinski model pripovjednog teksta; ta, uvjetno rečeno, stratifikacija komunikacijskih razina pripovjednog teksta pokušava pronaći svoje korijene u širim zonama koje nadilaze pojedinačan pripovjedni tekst, čak možda neke antropološke korijene – jedan dosta ambiciozan pokušaj, iz moje današnje perspektive gledano. Ali ti su odnosi koji se zapodijevaju između različitih komunikacijskih razina u neku ruku nalik odnosima koji se zapodijevaju između pojedinih teorijskih škola. Ja sam i tamo pokušavao – za one koji su imali snage da tu knjigu pročitaju do kraja – spojiti dvije sasvim različite tradicije, jednu deriviranu iz fenomenologije, a drugu iz strukturali-

204

zma. Pokušao sam, dakle, nešto što je za to vrijeme bilo potpuno nezamislivo – povezati dvije stvari za koje se mislilo da se ne mogu povezati. Dovesti u neki međusobni dijalog dvije naizgled nepomirljive tradicije i izgraditi svoj model jednim oblikom nadilaženja sukoba među njima. U osnovi, ta knjiga, premda ste u pravu kad kažete da se ona koncentrira na jedan drugi problem, opet počiva na dijalogu dviju teorija.

Ta je knjiga u vrijeme objavljivanja prošla relativno nezapaženo; svakako joj nije bila posvećena pažnja kakvu bi zasluživala. Mislite li da bi vaše dvije kasnije knjige, "Suвремена teorija pripovijedanja" (1992) – zbornik koji ste uredili i propratili opširnom uvodnom studijom – i "Pojmovnik suвременe književne teorije", mogle zapravo poslužiti kao svojevrsan uvod u tu raniju knjigu? Bi li možda recepcija te studije, da se pojavila nakon ovih "pripremnih" knjiga, bila primjerenija, jer bi bilo jasnije kojom se vrstom problema ona nastoji baviti?

205

Znate kako je, moje se knjige ne mogu podičiti nekom naročitom recepcijom i to nije ništa neobično, čak je to u neku ruku bilo i ostalo za očekivati, jer je to ezoterična problematika koja iziskuje od čitatelja visok stupanj pozornosti, ne baš zanemarivu količinu prethodne informiranosti, a i mazohističke spremnosti na mentalnu akrobatiku – a sve to, priznat ćete, nije nešto što bi prosječan čovjek mogao sebi poželjeti u ionako rijetkim opuštenim trenucima kad se laća knjige! To što *Interes pripovjednog teksta* nije bio recipiran sa dostojnom količinom pozornosti nije osobitost samo te moje knjige. Mislim da su sve manje-više podijelile tu sudbinu. Ali istina je da je *Interes pripovjednog teksta* bio hermetičniji i možda teži za čitateljstvo od ostalih mojih knji-

ga. Recepcija, ako se o njoj uopće može govoriti, te knjige zaista je uslijedila sa zakašnjenjem, možda baš iz perspektive knjiga koje spominjete. Ali ja mislim da kod teoretičara – to možemo pogledati kod stranih teoretičara, uzmite Greimasa ili Luhmanna ili bilo kojeg teškog, hermetičnog teoretičara – mora proći određeno vrijeme dok se uopće probije ta aura nerazpoznatljivosti koja okružuje njihovo djelo, a onda se s vremenom promijene određene stvari "u zraku", ako tako mogu reći, pa ono što je izgledalo neprobojno, teško i neprobavljivo postane prepoznatljivo. Tako se i *Interes pripovjednog teksta* danas može čitati sa znatno većom količinom prepoznatljivosti nego u trenutku kad se pojavio, možda zahvaljujući – tu ste, mislim, u pravu – i kasnijim mojim knjigama. Međutim, čovjek kad piše knjige ne može prvo napisati jednu koja će objasniti onu sljedeću, nego naprosto napiše knjigu onako kako u tom trenutku može. Ne postoji tu neka logika redosljeda objavljivanja knjiga. Često se kod filozofa i teoretičara, znanstvenih pisaca, događa da kasnije objave knjige koje objašnjavaju one ranije; tu nema neke postupnosti, barem po mom uvidu. Takav je, izgleda, slučaj i sa mojom knjigom.

HERMETIČNOST I TERORIZAM TEORIJE

Hermetičnost koja se – i to ne samo u popularnoj percepciji – obično pripisuje području istraživanja kojim se bavite svojevremeno je bilo u modi nazivati "terorizmom teorije". S tim u vezi ste u "Pripitomljavanju drugog" zapisali: "Terorizam teorije", od kojeg nas izaslanici zdravog razuma i djelotvornih rješenja kane dobrohotno izbaviti, u sveukupnoj je svojoj nesumnjivoj neugodnosti ništavan prema terorizmu neznanja." Kako vidite svoju ulogu između ta dva terora?

To nisam tamo spominjao, ali postoji i terorizam znanja. Teorija uvijek stvara oko sebe neki odium, da je preuzetna, perverzna, da hoće ljude gnjaviti, nametati im neke krajnje neprirodne načine izražavanja i mišljenja, rogovatne terminologije, elefantijazise, kako se često kaže, i tome slično. Kao da je svijet inače sasvim u redu i prirodan, pa onda teorija dolazi da u nje unese neku perverziju, neprirodnost, suhoću, nasilje i terorizam. Mislim da je takav izgled teorije, koji nekoga može uplašiti, samo zrcalo prinijeto terorizmu stvarnosti, ako tako mogu reći. Kad bi stvarnost bila tako divna da nas ne terorizira, onda bi možda i teorija bila milosrdnija. Ovako, njezini meandri i eskapade nastaju vjerojatno u nastojanju da se nosi s kompleksnošću i otporom svijeta. Adorno tu može poslužiti kao jedan od vodećih primjera iako ih ima na stotine; pomislite samo na Spinozu, Kanta i Hegela! Ne mislim time reći da ako je svijet perverznan, samim time to mora biti i teorija, ali hoću reći da u procjenjivanju teorije možda i o tome treba voditi računa. E sad, što se tiče terorizma neznanja, naravno da on postoji i da ponekad može imati pogubne posljedice, ali ne mislim da je svako neznanje po svojoj naravi teroristično, naprotiv. Neznanje kod studenata, naprimjer, nema nikakva obilježja terorizma, ono je prirodno ili barem potpuno razumljivo stanje i nad njime se nipošto ne smijemo zgražati. Neznanje postaje teroristično onda kad preuzima arbitarsku funkciju, kada se želi nametnuti kao arbitar znanju, onda dobiva odrednice agresivnosti, nasilja, ideološke crte i tako dalje. Ja sam se pokušao odrediti protiv te vrste terorizma, jer u rukama akademskih ljudi, pisaca, neznanje postaje pogubnim oružjem,

pogotovo ako sebe nije svjesno, a najčešće nije. Ta vrsta ne-sebe-svjesnog neznanja postaje teroristična. Ali ima i znanjâ koja postaju teroristična ako se žele odrediti kao apsolutna, jer nema apsolutnog znanja i svako znanje koje sebe hoće odrediti kao apsolutno postaje teroristično i može izazvati neželjene posljedice. Tako da ne mislim da se svijet dijeli na one koji ne znaju i one koji znaju, mislim da su neznanje i znanje sastavni dio svakoga od nas, samo možda u različitim omjerima.

Istaknuli ste samosvijest pozicije s koje se promišlja ili govori. Čini li vam se da je ta samosvijest u jednakom mjeri odlika različitih teorija koje se trenutačno, recimo to tako, bore za prevlast na međunarodnoj teorijskoj sceni, ili mislite da su neke ipak svjesnije sebe nego neke druge?

Sigurno postoji neko natjecanje u tom stupnju samoreflektiranja; ona teorija koja se pokaže sposobnijom da reflektira svoju slijepu pjegu postavlja pretenziju da je bolja od drugih teorija. Ali taj modernistički nagon za samorefleksijom doživljava u postmoderni stanovitu olabavljanje, razrahljivanje i stanovitu količinu opuštenog odnosa prema samome sebi. To naprezanje da uhvatimo sami sebe, kao Münchhausen, za vlastiti perčin i izvučemo se iz blata, postaje iz postmodernističke vizure groteskno. Kada postmodernistički mislioci pokušavaju čitati modernističke, uvijek je to s nastojanjem da se ta tenzija malo olabavi, da bi izgubila makar i neželjene terorističke odrednice. Tako da mi se čini da u današnjem stanju teorije postoji jedan stupanj relaksiranosti glede vlastitih i tuđih slijepih pjega, koji se i sam zna popeti do terorističkih razmjera, primjerice u tzv. kulturalnim studijima, gdje izostaje opte-

206

rećivanje univerzalnim zahtjevom teorije pa se pristaje na nužnu neosviještenost, lokalni značaj i ograničen karakter vlastite pozicije. Ne nastoji se to više prevladati, pa čak ni zatomiti ili potisnuti, nego se potura opasni privid ravnopravnosti svih kulturalnih stavova i mjesta govora. U prilog tome prividu govori pojava da se danas među teorijama ne razmjenjuju više samo udarci, nego se počinju razmjenjivati i tekovine s mnogo više dobrohotnosti no što je to ranije bio slučaj. Taj promet preko granica pojedinih teorija je znatno otvoreniji, granice su znatno propusnije, te se prihvaćanje u jedan teorijski milieu elemenata iz drugog teorijskog milieu događa sa znatno manje zazora, straha od unošenja stranog tijela, nego što je to bio slučaj prije. Ali to još nikako ne znači da su hegemonijske ambicije i tenzije u eri globalizacije nestale, da je antagonizam posvuda zamijenila "politička korektnost".

ANTROPOLOŠKI OBRAT

Strano tijelo u naslovu vaše zadnje knjige odnosi se na povijest u polju proučavanja književnosti, premda taj odnos, naravno, nije tako jednoznačan ni jednostavan. Može li se govoriti o nekoj posvemašnjoj historizaciji na području teorije, o nekom antropološkom obratu, po analogiji sa znanim ranijim lingvističkim obratom iz prve polovine dvadesetog stoljeća?

U stanovitom smislu, premda sam ja pomalo skeptičan prema takvim globalnim projekcijama. Mislim da je polje uvijek znatno složenije i pluralnije i da se teško podaje nekim velikim obratima, barem u onom ustroju u kakvom ga danas vidimo. S druge strane, što se tiče stranoga tijela u naslovu moje knjige, ono aludira na tu treću riječ, *pri/povijest*, koja u sebi sadrži *pri* i *povijest*, dakle, i književnu i povijesnu dimenzi-

ju; ja tim naslovom, između ostaloga, hoću reći da je ta fikcionalna dimenzija uvijek već sadržana u povijesnoj dimenziji i obrnuto, povijesna je dimenzija uvijek već sadržana u fikcionalnoj, da se one ne daju jedna od druge očistiti, da uvijek sadrže to strano tijelo. Drugim riječima, ako recimo povijest književnosti – time dolazimo do ovoga problema koji ste otvorili – hoće govoriti o književnosti, ona to uvijek hoće samo tako što kaže: *ja sam povijest, a ti si književnost; ja sam subjekt govora, a ti si moj objekt i sad ću ja tebe svrstati pa ću reći: ta književna djela idu u romantizam, ta u realizam, ta idu ovamo, ta onamo, ovo je hrvatska književnost, ovo je bosanska, itd.* Pri toj, da tako kažem, podjeli poslova između povijesti književnosti i književnosti, povijest književnosti se ponaša kao da u sebi nema ništa književno, ne bi li svoj govor učinila legitimnim i istinosnim. Ja, naprotiv, hoću reći – to je jedan od aspekata koje u ovoj knjizi želim otvoriti – da nijedan govor ne može sebe očistiti od literarnosti i zato izboriti pravo da govori o književnosti kao da u njemu već književnost nije sadržana. I obrnuto, isto tako, mislim da književni govor koji za sebe hoće reći: *to što ja govorim nema nikakve veze sa istinom, to se ja samo pretvaram, hinim, glumim* također nije moguć, jer književni govor, koliko god bio fikcionalan, estetičan ili kako već hoćete, ne može se artikulirati bez preuzimanja stanovite odgovornosti. U tom smislu aludira moj naslov. E, a ovo što vi govorite, taj revival povijesti na teorijskoj sceni, mora, iz moje perspektive, računati s tim problemom. Koliko god povijest opet htjela preuzeti ulogu kraljice humanističkih znanstvenih disciplinâ, pa tako podvrgnuti sebi i teoriju, ona pritom ne može izbjeći hibridnost vlastitoga govora. Kako god artikulirali po-

vijest, morate imati neku teoriju povijesti da biste je artikulirali; samim time je u svakoj književnoj povijesti sadržana određena teorija, a u svakoj književnoj povijesti sadržana je također i određena količina literarnosti. U tom smislu u samoj formi povijesti – opće povijesti, povijesti književnosti, povijesti umjetnosti, povijesti bilo čega – postoji konatminacija drugim tipovima govora, koja tom povijesnom govoru onemogućuje da apsolutno vlada sobom. Zbog toga mi se čini da se, kakav god sada na teorijskoj, književnoznanstvenoj, kulturnoj ili intelektualnoj sceni obrat bio na djelu, ta hibridnost neće moći zanemariti i ona će prije ili kasnije morati izbiti na vidjelo. U tom smislu, držim da nijedan tip govora ne može preuzeti poziciju vladanja drugim govorima, zbog činjenice da je iznutra već obilježen tim drugim govorima, koliko god to nastojao prikriti i potisnuti.

Jedan od najznačajnijih a vjerojatno i najpoznatijih autora koji su tu problematiku uveli u raspravu je američki historiograf, kojeg navodite na početku svoje knjige, Hayden White. U svjetlu ovoga što ste upravo rekli, zanimljivo je da on u svojoj temeljnoj studiji, "Metahistory" (1973), zapravo na historiografski diskurs primjenjuje kategorije preuzete iz književne teorije, naime iz tipologije Northorpa Fryea. Tako se na neki način ovi problemi kreću u krugu, iz književnosti u povijest, iz povijesti u književnost, pa opet u povijest, pa opet u književnost. Mislite li da se u tom kruženju problematika ipak uzdiže, tj. da je ono spiralno, ili se naprosto ono što se izbacilo kroz vrata stalno vraća kroz prozor.

Mislim da to prelaženje iz medija u medij oplemenjuje naše uvide a i same te medije, nesumnjivo. Teško da bi historiografija došla do onih formi ili žanrova do kojih je došla, da nije ta problematika bila otvorena. Imate u novijoj hi-

storiografiji – ne mislim sad na teoriju povijesti, nego baš na historiografiju – tako osebnih novih žanrova nastalih u slijedu problematizacije historiografije, kao odgovor na nju. Isto tako, kada je teorija problematizirala određen tip književne forme, rodili su se autori poput Salmane Rushdieja, J. M. Coetzeeja, itd. Mislim, dakle, da praksa, – barem ona najkvalitetnija – kako unutar književnosti, tako i unutar historiografije, apsolutno reagira na teoriju i odaziva se na njezine izazove. Ako smatramo da je proširenje žanrovskoga polja književnosti, historiografije, nešto što zavređuje pohvalu, onda možemo reći da su te ideje koje su unijeli Hayden White, Dominick LaCapra, Linda Orr i mnogi drugi teoretičari historiografije, primjenjujući na historiografiju književnoteorijske kategorije, donijele nešto dobrog. Općenito mislim da se od ranih sedamdesetih godina, kada je Hayden White načeo tu problematiku, pojavio cijeli niz silno zanimljivih teoretičara – o kojima nešto govorim u ovoj svojoj knjizi – koji su se na njega nadovezali i otvorili neobično plodno – za naše prilike, doduše, još nedovoljno poznato, ali sasvim sigurno upoznavanja vrijedno – područje, koje je imalo silne reperkusije i na književnu teoriju i na filozofiju povijesti, a i na praksu, književnu i historiografsku. Ovdje bih – kad već govorimo o novim historiografskim žanrovima – uputio na knjigu Richarda Pricea *Alabi's World* (1990), koja je u historiografiju unijela strukturu koja u mnogočemu podsjeća na Faulknerov roman *Buka i bijes*; dakle, četiri poglavlja – historiografske knjige – pisana iz četiri različite vizure, kako podčinjenih, tako i vladajućih subjekata, jednu preuzima pripovjedač, sâm historiograf, a tri perspektive prepušta

sudionicima zbivanjâ, te organizira historio-
grafski prikaz kolonijalnog razdoblja na sasvim
originalan i osebujan način, a to nipošto nije i
jedini primjer.

ETIČKO-POLITIČKE GRANICE IDENTITETA

*U podnaslovu vaše zadnje knjige stoji "etičko-politička gra-
nica identiteta". Etičko-političkom problematikom već ste se
bili bavili u knjizi "Upletanje nerečenog: književnost/povi-
jest/teorija" (1994), ali se možda čini da ona nije bila toliko
prisutna u drugim Vašim radovima. No, u vašoj prvoj knjizi,
"Bajka i predaja: povijest i pripovijedanje" (1981) nalazimo
jedan epigraf iz Sartrea: "Funkcija pisca sastoji se u tome da
svakoga upozna sa svijetom, tako da nitko ne može sebe sma-
trati nedužnim", kao i vašu tezu o nimalo bezazlenim "izopa-
čujućim mehanizmima procesa interiorizacije i eksterioriza-
cije" književnog djela. Problematika odgovornosti čitanja i
pisanja, a osobito tumačenja, već je, dakle, latentno prisutna.
Kako vidite sadašnji status i aktualizaciju te problematike u
sklopu književne teorije u odnosu na to ranije razdoblje vašeg
interesa?*

209

Tu ste nit jako dobro izvukli. Teško je govoriti
o sebi, ali kad gledam neke druge teoretičare i
mislioce koji su me zanimali, kojima sam se ba-
vio, uočavam da se oni kroz dugo vremensko
razdoblje manje-više vrte, da tako kažem, oko
nekoliko problema koji ih opsjedaju i pokušava-
vaju im pristupiti iz ovog ili onog ugla, možda i
ne znajući da se njima bave. Skoro da bi se mo-
glo reći da se sami problemi bave teoretičarima,
a oni u tom polju traže neku točku iz koje bi se
mogli osloboditi te opsjednutosti. Naravno da
se u tom premještanju unutar polja problema
koji nas proganja, muči i na koji tražimo odgo-
vor, neke stvari koje su bile dominantne zamet-
nu, izgube, a neke druge se razvijaju. A onda

opet, kad se ponovno premjestimo, vrate se ne-
ke stvari koje su bile potisnute i naizgled zabo-
ravljene. Možda se nešto slično dogodilo i kod
mene, pa se etičko-politička problematika, ko-
ja je dugo bila, ako mogu tako reći, na ugaru,
reaktualizirala u polju mog interesa, premda
mislim da me ona čitavo vrijeme pratila, samo
se nije toliko iskazivala jer su mi neke druge
stvari privukle pozornost. Međutim, ovaj etič-
ko-politički obrat nije moj izum, nego je opća
odrednica teorijskog kretanja u svijetu, kako ga
ja mogu procijeniti odavde odakle ga procje-
njujem. Etičko-politički obrat je manje-više u
ustima svih vodećih teoretičara i književnika
današnjice. Ogroman interes za Lévinasovu fi-
lozofiju, kakav se bilježi u posljednjih trideset
godina u različitim znanstvenim disciplinama,
samo je jedan dokaz toga. I ja sam se posljednjih
godina bavio Lévinasovom filozofijom, ali ne
zbog toga što su se drugi njome bavili, nego za-
to što sam u njoj tražio rješenja za neke proble-
me koja nisam mogao pronaći kod drugih teo-
retičara. To je jedan razlog, a drugi je taj što me
je prethodno bavljenje Luhmannom potaknulo
da relativiram apsolutizam Luhmannove teori-
je, koja hini etičku neutralnost, odnosno neza-
interesiranost, time što etičku problematiku
podređuje sistemskoteorijskoj perspektivi, gra-
deći vlastitu hijerarhiju vrijednosti. Budući da
se meni činilo da ta impostacija Luhmannove
teorije sistema nije neupitna, tražio sam točku
iz koje bih je mogao, ako tako mogu reći, propi-
tati. Onda sam posegnuo za Lévinasom, jer
između Luhmannove i Lévinasove koncepcije
subjekta postoji jedna važna disproporcija. Ona
se sastoji u tome što Luhmann teži potpuno ap-
straktnom subjektu, teorijskom subjektu koji je

sveden na čistu svijest i koji zbog toga suvereno kontrolira cijelo polje; dok Lévinas naprotiv radi s tjelesnim subjektom prisiljenim na pasivnost, subjektom koji je tjelesno izložen svijetu, on govori o subjektu kao o koži – organ preko kojega subjekt opći sa svijetom je koža – a koža, kao što znamo, više trpi nego što vlada svijetom. Taj trpni Lévinasov subjekt mi se učinio dobrom točkom iz koje bi se mogao Luhmannov apstraktni subjekt dovesti u pitanje. Zato sam posegnuo za Lévinasom, ali čovjek naravno ne može samo posegnuti, nego se mora upustiti – to su suviše ozbiljni mislioci da bi ih čovjek mogao apsolvirati jednom knjigom. Na taj način je došlo do revitalizacije mojeg interesa za etičko-političku problematiku, jer je Lévinas filozof koji se smješta na križanje etičko-političke problematike. Tako se u moj horizont vratilo ono za što ste Vi, mislim, dobro primjetili da je u njemu latentno prebivalo još od početka. Držim da taj aspekt još nisam iscrpio i da još nisam rekao sve što mi se čini da bih o tome mogao reći.

POSTUPAK SAMOIRONIZACIJE

*Čini mi se da je trpni subjekt, koji u prvi plan stavlja etičko-političku problematiku, neka vrst figure koja se proteže čitavom knjigom, ne samo onim dijelovima koji se eksplicitno bave Lévinasom; kao da se u čitavoj knjizi pokušava misliti iz te pozicije. Mislite li da se u vašoj ranijoj knjizi "Upletanje nerečenog", koja je u dobroj mjeri bila razrađena u svjetlu Luhmannove sistemskoteorijske metodologije, takav pristup pomalo ironizira kada se, u kontekstu rasprave o dekonstrukciji, kaže: "Pred prijetecim izgledom rušenja institucijskog ugleda, moralne praznine ili čak kozmičke katastrofe, jedinim se razumnim rješenjem proglašuje povratak (pa makar i **svom**) Bogu odnosno čvrstim temeljima (pa makar i **svoje**) istine." Kako vam izgleda odnos tih dviju pozicija?*

To je jako zanimljivo pitanje, kao što su bila i neka prethodna vaša pitanja. Ali ovo mi je još zanimljivije jer najviše zadire u područje mog neposrednog interesa. Riječ je o tome da je Derrida, kao što je poznato, cijelo vrijeme vodio aktivan dijalog sa Lévinasovom filozofijom i da je, u neku ruku, dekonstrukcija, barem jednim dijelom, nastala u slijedu takvoga njegovog bavljenja Lévinasom. Možda taj golemi interes za Lévinasovu filozofiju mnogošto duguje upravo Derrida, jer se preko popularnosti i čitanosti njegovih tekstova došlo do Lévinasa i tako otkrilo mislioca koji itekako zaslužuje samostalan interes. Ne želim reći da se za Lévinasa prije nije znalo, da ga se nije čitalo, nego samo da je taj ulazak na književnoteorijsku scenu važnim dijelom bio posredovan Derridaovom popularnošću na njoj. Odrediti narav dijaloga što ga Derrida vodi sa Lévinasom je vrlo teško, prvo zato što on traje kroz vrijeme i njegovi se naglasci mijenjaju. Postoje tri velika Derridaova teksta o Lévinasu i svaki od njih, kako to već u Derridaa ide, premješta pomalo težište, a pritom sadrži uvijek neku kritičku notu; s druge strane, on neprestano iskazuje golemu količinu respekta prema Lévinasovoj filozofiji, vlastitu vezanost za nju i osjećaj duga prema toj filozofiji. Lévinas je odgovorio – u vrijeme dok je još mogao, dok je bio živ – na te Derridaove misaone, filozofijske provokacije onako kako ozbiljan filozof najbolje može učiniti, ne izravno kroz polemiku sa Derridaom, nego inkorporirajući svoj odgovor u svoju drugu veliku knjigu *Autrement qu'être ou au-delà de l'essence* (1974), transformirajući svoju filozofiju tako da ona iziđe u susret Derridaovim upitima. O tom dijalogu Derridaa i Lévinasa, koji

210

bismo uvjetno mogli nazvati dijalogom dekonstrukcijskog subjekta i lévinasovskog trpnog subjekta, mogle bi se napisati knjige – a i napisane su knjige. Ne mogu to apsolvirati u ovakvom odgovoru na iole zadovoljavajući način. Ali, čini mi se – načelno govoreći, za ovu provizornu prigodu – da u Derridaovoj filozofiji, koja se opet ne može jednostavno svesti pod ikakav zajednički nazivnik, postoje neki, po mojemu sudu problematični aspekti ili naglasci koji vode u smjeru izvlačenja subjekta u poziciju neodgovornosti ili permanentnog izbjegavanja odgovornosti; nastoji se dakle artikulirati jedna pozicija subjekta koji vlada drugim subjektima na paradoksalan način – jer može sebe više potkopavati nego što su u stanju svi drugi i zbog te sposobnosti da sebe više i radikalnije problematizira ističe pravo da “uokviruje” druge. Ne želim reći da se čitava Derridaova filozofija svodi na to, to bi dabome bilo grubo pojednostavnjivanje njegova mišljenja, nego samo da ta tendencija postoji i da ponekad ide predaleko, te da se u tom smislu može korigirati Lévinasom. Tako da mi se čini da bi dijalog između Derridaove i Lévinasove filozofije trebalo voditi dvosmjerno – s jedne se strane neke nesumnjivo relevantne Derridaove objeckije i opaske o Lévinasu apsolutno moraju uvažiti i ozbiljno tretirati, ali mislim da bi se i obratno, iz Lévinasove filozofije prema Derridau, također mogle iskoristiti neke dosad neiskorištene dimenzije.